

Насиров Т.

АЗЫРКЫ УКУКТУК МАДАНИЯТТЫН БАШАТТАРЫ

Насиров Т.

ИСТОКИ СОВРЕМЕННОЙ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

T. Nasirov

THE ORIGINS OF CONTEMPORARY LEGAL CULTURE

УДК: 340

Бул макалада азыркы укуктук маданияттын башаты советтик укуктун орун алуу мезгилине таандык экендиги жана укук булактары жөнүндө маалымат каралган.

Негизги сөздөр: автономия, декларация, декрет, инстанция, Конституция, конференция, Өкмөт, революциялык трибунал, Эл Комиссарлар Совети.

В этой статье рассматриваются истоки современной правовой культуры, ее принадлежность к периоду возникновения советской правовой культуры и сведения об источниках права.

Ключевые слова: автономия, декларация, декрет, инстанция, Конституция, конференция, Правительство, революционный трибунал, Совет Народных Комиссаров.

This article discusses the origins of modern legal culture, its belonging to the period of the Soviet legal culture and information about the sources of law.

Key words: autonomy, declaration, decree, court, Constitution, conference, Government, revolutionary tribunal, the Council of people's Commissars.

Бүгүнкү конференциянын өзгөчөлүгү «2017-жыл – ыйман, адеп жана маданият жылынын» алкагында өтүп жатышында жана мезгилдин талабына дал келгендигинде турат. Кыргыз мамлекетинин укуктук маданиятынын калыптануусуна саресеп салсак бир кыйла татаал жолдорду басып өткөндүгүн тарых тастыктайт. Өзүбүздүн мамлекетибиздин түзүлүшүнө, өнүгүшүнө, анын ичинде укуктук маданиятыбыздын калыптанышына талдоо жасап, аны даңазалап конференция өткөрүүнүн өзү кандай бактылуудук...

Чындыгында, дүйнө жүзүндө бизге окшогон 7 миң улут бар, бирок 7 миң мамлекет жок, болгону 192 гана мамлекет бар. Дагы 60ка жакын улут өздөрүн мамлекет катары жарыялашканы менен аларды башка мамлекеттер таанышпайт. Ушул өңүттөн алып караганда тигилерге салыштырмалуу Кыргызстан – бактылуу мамлекетбиз. Ошондуктан өлкөбүздүн жана укуктук маданиятыбыздын өркүндөп өсүшүнө бардыгыбыз тегиз аракет жасайлы, кам көрөлү.

Темабызда айтылгандай учурдагы укуктук маданиятыбыздын башаты 1917-1924-жылдарда жатат, башкача айтканда советтик укуктун орун алуу мезгилине туура келет. Анда сөз ушул жактан болсун. 1917-жылы 25-октябрда (жаңы стиль боюнча 7-ноябрь) Октябрь революциясы Россияда жеңип, Петроградда совет бийлигинин орнотулушу менен Кыр-

гызстанда дагы эмгекчи массанын революциялык күрөшүн активдештирген.

Орто Азияда жана Казакстандын бир бөлүгүндө совет бийлиги жеңишке жетишкенден кийин үч мамлекеттик түзүлүш уюштурулган. Алар РСФСРдин курамында Түркстан автономиялуу советтик социалисттик республикасы (Түркстан АССР), Бухара жана Хорезм элдик советтик республикалары болушкан. Бул үч республика мурдагы Түркстан генерал-губернаторлугунун, Бухара эмиратынын жана Хива хандыгынын аймактарында жайланышкан. Мында Кыргызстан Түркстан АССРнин курамына кирген.

Жаңы жазылган нормалардын жок болгон мезгилинде укуктун башкы булагы – революциялык укуктук аң-сезим болуп калды. Жергиликтүү соттордо укуктун булагы катарында адат болгон укуктун нормалары аракет кылуусун андан ары уланткан.

Советтик укуктун негиздеринин түзүлүшү биринчи негиз салуучу мыйзам күчүнө ээ болгон жана өзгөчө эң керектүү мамлекеттик мааниси бар декреттерди-актыларды чыгаруу менен башталган. Жаңы бийлик үчүн алар бүткүл Россиялык Советтердин II съездинде кабыл алынган жана конституциялык мааниге ээ болгон (1917-жыл, октябрь).

Тынчтык жөнүндө декрет өзүнүн мүнөзү боюнча бир кыйла өлчөмдө декларациялуу (расмий же салтанаттуу түрдө жарыяланган) болгон жана төмөндөгүлөрдү камтыган:

- душмандашкан мамлекеттер арасында тынчтык келишимин түзүү жөнүндө айкын (конкретные) сунуш кылуу. Маселен, Россия тынчтык келишимин түзүү үчүн жашыруун дипломатиялык актылардын бардыгын жарыялоону, аннексиялардан жана контрибуциялардан баш тартууну сунуш кылган;

- Россиянын көп убакытка жүргүзгөн тышкы саясатынын принциптери. Алардын арасында: тынчтыкта жанаша жашоо жана «пролетардык интернационализм», улуттардын өз тагдырын өзү чечүү укугу көзгө көрүнүп турат.

Жер жөнүндө декрет төмөндөгүлөрдү орноткон:

- жерди пайдалануу формаларынын көп түрдүүлүгүн (түтүндүк, хуторлук, общиналык, артелдик);

- помещиктик жерлерди жана имениелерди (имарат, мүлк, корук) конфискация кылууну. Бардык жерлерди волосттук жер комитеттеринин жана дыйкандар депутаттарынын уездик Советтеринин карамагына өткөрүүнү;

• жерге болгон жеке менчикти жокко чыгарууну. Жерди «социализациялоонун» натыйжасында жер «жалпы элдик энчи» болуп калуусун;

• жалданма эмгекти пайдаланууга жана жерди ижарага алууга тыюуну.

Соттор жөнүндө №1 - декрет эски мыйзамдардын аракеттерин жокко чыгарган, эгерде алар революциялык укуктук аң-сезимге карама-каршы келсе. Ошондой эле революцияга чейинки бардык соттук органдарды, прокуратураны, адвокатураны, соттук тергөөчүлөрдүн институттарын жойгон. Эски соттордун ордуна курамында дайыма судья жана кезектүү экиден эл өкүлдөрү (народный заседатель) болушкан жергиликтүү коллегиялык соттор түзүлгөн. Соттун курамы жергиликтүү Советтер тарабынан шайланышы керек болгон. Жергиликтүү соттордун компетенциясына эң маанилүүлүгү азыраак жарандык (доонун суммасы 3000 сом) жана кылмыш (жазасы 2 жылга чейин эркинен ажыратуу) иштерди кароо кирген. Конституция боюнча жарандык укукка ээ болгон ар кандай (любой) киши сотто айыптоочу, жактоочу жана ишке ишенимдүү боло алышы мүмкүн. Алдын ала тергөөнү соттор өздөрү гана иш жүзүнө ашырышкан.

Анын үстүнө соттордун экинчи инстанциясы болуп – жергиликтүү соттордун уездик жана борбордук съездери түзүлгөн. Алар кассациялык инстанция болуп кызмат кылышкан жана төмөн туруучу жергиликтүү соттордун мыйзамдуу күчүнө кире элек өкүмдөрүн, чечимдерин карашкан. Эгерде жогорку сот алдын ала жүргүзүлгөн тергөөдө толук эместикти же туура эместикти, процессуалдык жана кылмыш-жаза нормаларынын бузулгандыгын, соттолгондун иштеринде кылмыштын курамынын жок болушун же өкүмдө адилетсиздикти аныктаса, анда өкүм жокко чыгарылышы мүмкүн. Ишти кайра кароого кайтарып жиберилген, ал эми өкүм жазаны жеңилдетүү жагына алып ташталган же өзгөртүлгөн.

Революциялык трибунал «контрреволюциялык күчтөргө каршы күрөшүү» үчүн түзүлгөн. Трибуналдар үчүн алдын ала тергөөнү Советтер алдында уюштурулган тергөө комиссиясы жүзөгө чыгарышкан.

Соттордун иш-аракетинин негизине БрБАКтын, ЭКСтин декреттери, большевиктер жана солчул эсерлер партияларынын саясий программаларынын жоболору, «революциялык укуктук аң-сезим» жана «кулатылган өкмөттүн мыйзамдары» (Орто Азия аймагындагы мамлекеттер жөнүндө айтылып жатат) коюлган, эгерде алар жогоруда аталган документтердин принциптерине каршы келбесе. Бирок 1918-жылы ноябрда эле эски мыйзамдарга шилтеме жасоого тыюу салынган.

Соттор жөнүндө №2-декрет (1918-жыл, февраль) соттун текшерүүсүндө болгондук жергиликтүү соттордо кеңейтилген. Жарандык иштер боюнча курамында туруктуу үч мүчөсү жана төрт элдик сот арачысы (народный заседатель), кылмыш иш боюнча

12 (он эки) элдик сот арачысы (народный заседатель) соттун туруктуу мүчөсүнүн төрагалыгы астында округдук соттор түзүлгөн.

Түрк республикасында **укуктун негизги булактары** болуп төмөндөгүлөр эсептелген:

1. Россия элдеринин укуктарынын декларациясы.
2. Эзилген элдердин жана эмгекчилердин укуктарынын декларациясы.
3. РСФСРдин 1918-жылдагы Конституциясы.
4. Түркстан АССРнин 1918-чи жана 1920-жылдардагы Конституциялары.
5. РСФСРдин БАК жана ЭКСтин, Түркстан АССРнин БАК жана ЭКСтин, республиканын комиссариаттарынын, ж.б. кодекстери, декреттери, дагы башка ушул сыяктуу нормативдик актылары.

Каралуучу мезгилдин башталышында кулатылган өкмөттүн (советтик мезгилге чейинки Орто Азия аймагындагы мамлекеттер жөнүндө айтылып жатат) мыйзамдары Түрк республикасынын укуктарынын көмөкчү булактары катары пайдаланылган, анткени алардын ичинде шариаттын жана адаттын нормалары орун алып, революциялык укуктук аң-сезимге карама-каршы болбогондуктан, алар революция менен жокко чыгарылбаган.

1918-жылдагы РСФСРдин Конституциясы.

Конституциянын негизги принциптери 6 (алты) бөлүктө (раздел) түзүлүп, белгилүү бир формага келтирилген:

- 1) Эмгекчилердин жана эзилген элдердин укуктарынын декларациясы;
- 2) РСФСРдин Конституциясынын жалпы жоболору;
- 3) Совет бийлигинин конструкциясы (совет бийлигин борбордо жана жер-жерлерде уюштуруу);
- 4) Активдүү жана пассивдүү шайлоо укуктары;
- 5) Бюджеттик укук;
- 6) РСФСРдин герби жана туусу жөнүндө.

РСФСРдин мамлекеттик түзүлүшү-субъекттери улуттук республикалар болгон федерация деп эсептелет. Аны менен бирге бир нече улуттук областтардан туруучу жана федерация түрүндө РСФСРга кирүүчү областтар союзун түзүү алдын ала караштырылган.

Конституция Бүткүл россиялык жумушчулардын, солдаттардын, дыйкандардын жана казак орус-тардын депутаттар Советтеринин съездин бийликтин жогорку органы деп жарыялаган. Съезд өзүнүн алдында жооптуу кылып БрБАКты шайлаган. БрБАК жогорку мыйзам чыгаруучу, башкаруучу жана көзөмөлдөөчү (текшерүүчү) орган катары пайда болду. Ал эл комиссарларынан турган Эл Комиссарлар Советин, башкача айтканда РСФСРдин өкмөтүн түзгөн, анткени алар тармактык эл комиссариаттарын жетектешкен. Өкмөттүн бардык чечимдери БрБАКка баяндама кылынып турган, себеби ал кайсынысы болбосун жокко чыгарышы же токтотуп коюшу мүмкүн болгон.

Бийликтин борбордук органдарынын компетенциясы төмөндөгүдөй түрдө аныкталган. Советтердин бүткүл россиялык съезддинин жана БрБАКтын функциялары:

- Конституциядагы өзгөртүүлөрдү бекитүү;
- РСФСРдин курамына кабыл алуу;
- согуш жарыялоо жана тынчтык келишимин түзүү;
- тышкы, ички жана экономикалык саясаттарга жалпы жетекчилик жасоо;
- жалпы мамлекеттик салыктарды жана милдеттерди орнотуу;
- куралдуу күчтөрдү уюштуруу негиздери;
- соттук түзүлүш жана сот иштерин жүргүзүү маселелери;
- жалпы мамлекеттик мыйзам чыгарууну бир калыпка келтирүү, ж.б.

Советтердин бүткүл россиялык съездди Конституцияны өзгөртүүдө жана тынчтык келишимдерин ратификациялоодо айрыкча укуктарга ээ болгон.

РСФСРда мыйзам чыгаруу бийлигин үч жогорку органдын (Советтердин бүткүл россиялык съездди, БрБАК жана ЭКС) чогуу бирге иш жүзүнө ашырышкандыгы, аларга мүнөздүү. Булардын ичинен Эл Коммисарлар Совети жалпыга милдеттүү өзгөчө сапатта болгон мамлекеттик башкаруу чөйрөсүндө декреттерди жана буйрутмаларды (распоряжения) чыгара алат. Алардын ичинен эң эле маанилүүлөрү БрБАК тарабынан бекитилген.

Шайлоо системасы өлкөдө түзүлгөн социалдык-саясий жагдайларды чагылдырган. Мына ушул мезгилде шайлоо укугу жалпы болуп эсептелбеген. Эмгекчи элдердин өкүлдөрү гана жынысы, улуту, билими, отурукташкандыгы жана динге ишенүү белгилери боюнча чектелбеген шайлоо укуктарына ээ болушкан.

Элдердин эмгексиз жашаган өкүлдөрү шайлоо укуктарынан ажыратылган. Бул тайпага төмөндөгүдөй категориядагы адамдар тиешелүү болушкан:

- киреше алуу максатында жалданма эмгекти пайдалануучулар;
- эмгексиз табылган кирешелер менен жашоочулар;
- жеке соодагерлер жана далдалчылар;
- дин кызматынын өкүлдөрү;

- жандармериянын, полициянын жана коргоо бөлүмүнүн кызматчылары.

Шайлоо укугуна ээ болгон социалдык тайпалардын өкүлдүктөрүнүн теңдешти болгон эмес. Советтердин губерниялык съезддерине караганда шаардык Советтердин көбүрөөк өкүлдүк нормалары болгон. Маселен, Бүткүл Россиялык съездге шайлоолор учурунда шаардык Советтерден 1 (бир) депутат 25 миң шайлоочулардан шайланса, а губерниялык съездден 1 (бир) депутат 125 миң шайлоочулардан шайланган, б.а. шаардык элдерге беш эсе артыкчылык берилген. Ошондой эле көрүнүштү областтык жана губерниялык съезддерге болгон шайлоолор учурунда да байкоо мүмкүн. Өлкөнүн башкаларга караганда аз сандуу жумушчу классын мына ушул артыкчылык бийлик органдарында көпчүлүк болушун камсыздамак. Бул артыкчылык Конституцияда бекитилбеген дагы бир эреже менен күчөтүлгөн: жумушчулар аймактык округдарда (жашаган жери боюнча) гана эмес, өздөрүнүн партиялык жана профсоюздук уюмдарында да (иштеген жери боюнча) шайлоолордо катышышкан.

Конституция Советтерде шайлоолордун көп тепкичтүү (баскычтуу) системасын жана ачык добуш берүү тартибин бекемдеген. Тике шайлоолор айылкыштактык жана шаардык Советтерде гана болгон. Өкүлдүк жана делегат жиберүү принциптеринин негизинде кезектеги деңгээлдеги туура келүүчү Советтердин съезддеринде бардык делегаттар шайланышкан. Ошентип, «жат элементтерди» элөө (ылгоо) үчүн багытталган уюштуруу фильтри түзүлгөн.

Адабияттар:

1. Борубашов Б.И., Галиева З.И. История государства и права Кыргызской Республики. - Бишкек, 2003.
2. История Кыргызской ССР. - Т.3. - Фрунзе, 1983.
3. История кыргызов и Кыргызстана. / Под ред. Плоских В.М. - Бишкек, 2000.
4. Нурбеков К. История государства и права Кыргызской ССР. Учебное пособие. - Ч.2 - Фрунзе, 1970.
5. Ожукеева Т. XX век: возрождение национальной государственности в Кыргызстане. - Бишкек, 1993.

Рецензент: к.ю.н., доцент Матисакова З.У.